

EGY NEM TANÍTOTT PÉLDAKÉP: RÁDAY GEDEON KIRÁLYI BIZTOSSÁGA

A Ráday család története a 14. századig nyúlik vissza. Ráday Pált (1677-1733) tekintjük a Ráday-könyvtár alapítójának, aki céltudatosan gyűjtötte a magyar irodalmat. A teológiai munkák közül elsősorban a 17. századi protestáns ortodoxia és a puritanizmus műveivel foglalkozott, de a történeti és a jogi szakirodalmi gyűjteménye is jelentős volt. A könyvtár fennmaradt állományának nagy részét fia, Ráday (I.) Gedeon gyűjtötte össze a 18. században külföldi aukciókon és hazai forrásokból. A család közismert tagja Ráday (IV.) Gedeon politikus, országgyűlési követ, 1854-től a Nemzeti Színház ujjászervezője és igazgatója. Ebben az időben a Rádayak jelentős szerepet játszanak a református egyház életében, a házasságok, keresztelések révén napi kapcsolatban álltak a legnevesebb családokkal (Podmaniczky, Teleki, Fáy stb.).

Témánk „főszereplője” Ráday (V.) Gedeon 1829. július 16-án született Pesten, noha sem ez, sem az időpont nem bizonyítható. Tanulmányait Pozsonyban, Pesten – vélhetően az evangélikus gimnáziumban –, a selmeci evangélikus líceumban és a kecskeméti református főiskola jogi karán végezte kitűnő eredménnyel. Ez a minősítés került be az 1847 augusztusában, 18 éves korában kézhez kapott jogi diplomájába.

1848-ban a Szemere Bertalan vezette belügy- vagy a Kossuth vezette pénzügyminisztériumban dolgozott segédfogalmazóként. A fegyveres harc kezdetekor szabadsapatokat szervezett, majd közlegényként belépett a hadseregbe. 1849 nyarán már lovas főhadnagy, aki szolgált Mészáros Lázár, Dembinski és Bem tábornok alatt segédtisztként. A szabadságharc bukása után nem vonják felelősségre, gazdálkodik. 1865-től tagja a főrendiháznak, 1867-ben a ház jegyzővé választja. Ebben a minőségében ő jelentette be, hogy a főrendiház elfogadta a közös ügyi törvényt, a „kiegyezést”. Közben Wenckheim Béla belügyminiszter támogatásával belügyminiszteri osztálytanácsossá nevezték ki és átvette a rendőri osztály irányítását.

Ráday Gedeon neve egybeforr a királyi biztosi intézménnyel, ezen keresztül a betyárvilággal, illetve annak felszámolásával. Az egyes államok uralkodói a politikai stabilitás fenntartása érdekében rendkívüli esetben neveztek ki korlátlan hatalommal rendelkező személyeket a közrend, közbiztonság fenntartására, helyreállítására. Magyarországon 1559-ben jelent meg – s mint a legtöbb európai országban, a 16. században kezdett közismertté válni –, de ez a fajta rendvédelmi tevékenység már a késő római császárkor idején is jelentős volt.¹ Az intézmény célja az uralkodó hatalom megszilárdítása és képvisellete volt, ennek érdekében működése területén központosítás alá vonta a közigazgatást, a rendvédelmi szerveket. A királyi biztos irányított, felügyelt, koordinált az általa felügyelt területen.

A biztosi hatáskör tekintetében mérvadónak tekinthetjük Kossuth szavait, amit Ráday 1869-es kinevezésekor mondott: „*Ne nézd kormánybiztosi hatáskörödnök alaki követelményeit és határait, hanem igenis küldetésednek anyagi és érdemleges természetét. A te hivatásod megmenteni a hazát, és minden lépésed jogod, melyet ezen célra tész...Én azt*

¹ Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs, 2007. 21. o.

*mondom neked, hogy amilyen nagy a haza veszélye, olyan korlátlan a te hatalmad, hogy azt elhárítsad.”*²

A kortársak és az utókor Ráday eredményeit a kínzással és embertelen bánásmóddal magyarázták, amellyel még az edződött puszta nevelkedett betyárt is megtörték, ez azonban nem volt más csak egy jól felépített újszerű pszichológiai módszer.

A betyárok „hetyke, virtuosos, bátor” legények voltak, alkalmi, időszakos munkából élő emberek, kiket az éhség hajtott a munkavállalásra, de elszegődésük esetén is csak rövid időre álltak munkába a summás jellegből adódóan.³ Megítélésük és fogalmuk társadalmanként és időszakonként változott. A betyárok között voltak egyszerű rablók, s tolvajok és nekik megannyi csoportjuk; házkiások, ló-szarvasmarhatolvajok, de akadtak olyanok is akik minden létező dolgot eltulajdonítottak nem törődve annak értékével, jelentőségével. A törvényt legtöbbször kijátszókat hívták futóbetyároknak, akik börtönből szöktek vagy a katonaságtól dezertáltak, de így emlegették azokat a betyárokat is, akik valamilyen szegény miatt kényszerültek bujdosásra.⁴

A Rákóczi-szabadságharc után alakult ki az „igazi” betyárvilág. Elsősorban mert egyre több lett a katonaszökevény és sokan váltak földönfutóvá. Nagy vonzereje volt a szabad élet reményének. Az emberek gyakran segítettek is a betyárokat, voltak, akik hősnek látták őket, mások pedig kényszerből segítettek nekik.

A „betyárság” az 1800-as évek elejére hatalmas méreteket öltött, a betyárok többsége fiatal, jó fizikumú volt, amely a bandákba bekerülés egyik feltétele is volt egyben. A rendvédelmi szervek ekkoriban soha nem látott szervezettséget tapasztaltak a 4-8-főt számláló csoportoktól, amely komolyan megnehezítette a feladatukat a rendfenntartás terén.⁵ 1810-ben Csongrád megyének már új börtönt is kellett építenie, azonban a nagyszámú bebörtönzések ellenére is csak felületes javulást jelentett, alapjaiban nem oldódtak meg a problémák. A kiváltó okok között szinte minden nagyobb betyárkorban jellemzően szerepelt a rossz termés, ez esetben azonban megannyi katonaszökevény is betyárnak állt és rablótevékenységet is folytatott.⁶ A betyárvilág következő csúcspontja a szabadságharc előtt következett be, amikor is ismételen az 1846-1847-es rossz termést volt az egyik kiváltó ok.⁷ A rossz közbiztonság miatt megnőtt az elfogottak és vizsgálati fogságba helyezettek száma. Azonban a valós indok nélküli letartóztatások miatt megannyi ártatlan személy is odaveszhetett a börtönökben az eljárások során.⁸

1863-tól ismételen a rossz termés, az éhínség erősödése folytán ugrott meg a lopások, rablások száma, de a bűnesetek száma közel sem volt akkora, mint az 1849-1853-as időszakban.⁹

A betyárvilág felszámolása kiterjedt a legfelsőbb rétegekre is, a rablókkal együttműködő és ezáltal meggazdagodott orgazdák és állami tisztséget betöltők kapcsolatainak felderítése volt az amely igazán ellehetetlenítené a betyárok létezését. A

² Uo. 23. o.

³ Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs, 2007. 7. o.

⁴ Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Pécs, „Haladás” nyomda részvénytársaság, 1925. 152. o.

⁵ Hudi József: Betyárvilág Magyarországon. Bűnözés és társadalom a reformkorban www.rubicon.hu/magyar/oldalak/betyarvilag_magyarorszagon_bunozes_es_tarsadalom_a_reformkorban/ (Letöltés ideje: 2017.04.30.)

⁶ Betyárvilág Magyarországon. In: Soós Kálmán (szerk.) Modell és valóság. Antall József Tudásközpont. Budapest, 2015. 79-81. o.

⁷ Szabó Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. Dr. Dankó Imre. Gyula, 1964. 74-76. o.

⁸ Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Pécs, „Haladás” nyomda részvénytársaság, 1925. 105. o.

⁹ Szabó Ferenc: i.m. 117-120. o.

mészárosok, nemesek akiknek gyakori szállítói voltak a rablók, hiszen ha egy-egy meglovasított ménesen vagy csordán nem tudtak gyorsan továbbadni, az már feltűnést keltett volna, amiért is agyonütötték az állatokat és húsukon, bőrökön lestek haszonra.¹⁰ A korrupció mellett a másik gyakori eleme volt a biztosságnak a gyakori ellenőrzés is, számos eladótól kért kimutatásokat az eladott és felvásárolt javakra vonatkozóan.¹¹ A korrupció felszámolása és a rejtett szálak felderítése lesz majd a királyi biztos egyik fő tevékenysége.

Ráday királyi biztosi kinevezésére 1869. január 4-én került sor. Működési területe a Tisza mellékének egy részére terjedt ki, Csongrád, Csanád, Jászkunság Kiskun vidéke, Szeged és Kecskemét szabad királyi városainak területére. Ha a szükség úgy kívánta területét kiterjeszthette Békés, Torontál, Pest, Arad és Bács megyéire is.¹²

A királyi biztos megérkezése előtt több délvidéki város és Ráday hatáskörébe tartozó megye is kapott leiratot. Az új királyi biztos már előzetesen intézkedéseket kért, mint a gyanús egyének személyleírásainak és lakhelyeinek jegyzékben foglalása, kimutatást a közbiztonsági közegek állapotáról, számáról és ezek elhelyezkedéséről.¹³

Ráday Szeged főpolgármesterének, Réh Jánosnak 1869. január 16-án írt levelében közölte, hogy célja elérése érdekében ideiglenes használatra átvette a várbeli polgári börtönhelyiségeket és a katonai börtönök egy részét is rendelkezésére bocsájtották, azonban ez nem elegendő, és elrendeli a portás laknak is börtönökké történő átalakítását. Réh válaszában biztosítja ugyan támogatásáról Ráday Gedeont, azonban a beruházások rövid időre szólása és nagy költségvonzata miatt nem áll módjában teljesíteni a fentebb kért intézkedéseket. Azonban amennyiben az állam vállalja a költségtérítést és erről Ráday biztosítja Szeged városát, az átalakítások megkezdhetők.

Ugyanekkor egy parancs is érkezett Szeged városához a Helytartótanáctól, amelyben már utasítják a polgármestert a városban lévő, a levélben megjelölt kazamaták átadására. Ez és más levelek sora mutatja a királyi biztos befolyásának nagyságát és hatalmát egy-egy cél elérése érdekében.

Ráday első jelentéseiből is kiderül, hogy miben látja az eddigi felszámolási kísérletek eredménytelenségét: 1.) a betyárok egy része nappal rendszeren dolgozik; 2.) a hatóságok a jogkörüket féltve nem segítenek a rendvédelemnek; 3.) a közbiztonsági közegek és a büntető igazságszolgáltatás is megvesztegethető. A biztos alaposan áttanulmányozta a vizsgálati anyagokat, elfogatási díjakat tűzött ki, napi jelentéseket követelt meg, személyesen beszélgetett el a csendbiztosokkal; a személyes kapcsolattartást a későbbiekben is fontosnak tartotta. Törekedett a városi polgárság megnyerésére, akiknek a segítségét nélkülözhetetlennek tartotta.

1870-ben 37 saját alkalmazottal dolgozott Ráday, voltak köztük vizsgálóbírók, bírók, porkolábok, orvos, írnok, levéltárnok. Fontosnak tartotta a jól megválasztott beosztottakat, akiknek elkötelezettségét megfizetette. Rendszeresen ellenőrizte a közbiztonsági személyzetet, álrúhás nyomozókat vetett be és havi 1000 Ft-ot költött az informátorok megfizetésére. Helyettesévé Laucsik Máté székesfehérvári ügyvédet, gyakorlott „betyárvadászt” tette meg. Ezzel kapcsolatban írta Móra Ferenc, hogy Laucsik fővizsgáló végezte a piszkos munkát, Ráday a dísz volt, akinek a becsületességéhez nem férhetett kétség.

¹⁰ Tisza Miksa: i.m.

¹¹ Csapó Csaba: i.m. 98. o.

¹² Csapó Csaba: i.m. 83. o.

¹³ MOL K 151 l. cs. 1869. 23. sz.

Kinevezése évében Ráday 554 bűnténnyel, ezen belül 234 rablási, illetve halálos ítélettel járó ügygel foglalkozott, ami 834 személyt érintett. Négy éves tevékenysége alatt 1597 letartóztatást foganatosított – de nagy kérdés, hogy miként hunyt el ebből 415 fő letartóztatása idején.¹⁴

A számokból is látható, hogy a királyi biztos rövid idő alatt jelentős eredményeket tudott felmutatni, amit a közvélemény a rendkívüli és szokatlan eszközöknek és módszerek alkalmazásának tulajdonítottak. A legkülönfélébb kínzási módszereket emlegették, s Laucsik kegyetlen módszereiről beszéltek, melyekkel megtörték a betyárok. A szegedi vár szélessége, hossza alig érte el a 300 lépést, a rabok nyirkos, régi kazamatákban voltak a vár falai között, melyekben a hónapokig, egyes esetekben évekig tartó bezártság után a legkeményebb gaztevők is megtörték, s nem láttak más kiutat mint a vallást bűneikről. A vallatási módszerek között említettek "lécbüntetést" és böjtölést is, de olyanról is olvasni hogy vassodronyt raktak az elítélt fejére, mely által társai sem adhattak neki ételt a saját adagjukból. De mi a legszörnyűbb, s Rádayék legnagyobb fegyvere lehetett az őrzítő bizonytalanság és magány amelyekben hagyták őket sýnylődni a börtön falai között. De ezek következtében nem szabad megfeledkeznünk a téves ítéletek lehetőségéről sem, hiszen ekkor nyomás alatt az ember sok mindent beismerhet, mit talán el sem követett, s ártatlanok is odaveszthettek.¹⁵

Kínzóeszköznek tulajdonították az közbeszédben elterjedt „*Ráday-bölcsőt*”, amelybe ha valaki egyszer bekerült, bármilyen bűnt is követett el és bármennyire is kemény pusztai léthez szokott ember is, bűneit már vallotta is annak rendje, s módja szerint. Azonban mindez a nép képzeletének szüleménye volt, egy fikció a jelenség magyarázására. A valóságban ezt úgy kell elképzelni, mint a vizsgálóbíró helységét, ahol a letartóztatástól és a börtöni léttől felzaklatott elkövető az eddigi bánásmódhoz képest egy olyan képet kapott, amely az eddigié szöges ellentétének volt mondható, megadták számára a reményt a bűnei beismerése melletti előnyök felmutatásával, mindez számára az akasztás elkerülésével, egy jobban elképzelhető jövőbe ringatta bele az elkövetőt. Egy a mindennapjait hosszú ideje börtönben töltő betyárt felhoznak a börtönök, kazamaták mélyéről és nem az általa elkövetett bűncselekményről kezdik el vallatni, hanem emberi módon hogylétéről kérdezik, egészségi állapotáról, esetleges kívánságairól, elvonatkoztatják őt az ott lévő mindennapoktól, amelynek eredményeképpen kialakul benne egyfajta vágyakozás kívánságok felé, és ezek teljesítését meg tudták neki ígérni a későbbiekben. Azonban ahhoz, hogy egy gonosztevő ilyen módon megnyíljon, egy hosszútávra kidolgozott pszichológiai módszerre volt szükség, hogy befolyásolhassák. Az esetleg rossz állapotban lévő, megviselt elkövető látta, hogy emberszámba kezdik venni, a nyirkos cellában megkapja meleg ruháját, fogva tartása óta vágyott ételét, ezért eleinte csak köszönettel, később pedig bizalommal van embertársa iránt, legyen az akár a fogvatartója. Később azonban, mivel nincs semmije, csak a szava és a becsülete, nem tud mást adni, mint értékes információt tetteiről. Ahogy telik az idő, felvezetik időnként a vizsgálóbírókhoz, aki ismét érdeklődik, hírt ad neki családjáról, szüleiről, gyerekeiről, amelynek eredményeként a fogoly újabb információkra vágyik és önként jelentkezik meghallgatásra. Egy tökéletesen felépített pszichológiai rendszer részeként a vizsgálóbíró nem hivatja még magához, várhatja, nem törődik vele, mindaddig míg már üzenetni kezd, fontosabbnál fontosabbakat ígér, csakhogy szót kapjon.

¹⁴ Csapó Csaba: i.m. 125. o.

¹⁵ Betyárvilág Magyarországon. In: Soós Kálmán (szerk.) i.m. 82-83. o.

Ez volt az a bizonyos titkos módszer, a szebb jövőbe való beleringatás, amely „Ráday bölcső” néven hírestül el.¹⁶

Tapasztalata alapján Ráday javaslatot tett a közbiztonsági szervek átszervezésére is. A fő cél egy olyan szervezet létrehozása amely megfelel a mindennapok kihívásainak és képes leküzdeni az társadalom által állított akadályokat. Az egyik erre vonatkozó javaslat a feladatát rendeltetésszerűen el nem látó csendbiztosi intézmény megszüntetése; a megye fegyveres erejét a katonaság mintájára történő csendőrség megszervezésében látta.

A csendőrség rendkívüli hatalommal legyen felruházva a minél hatékonyabb végrehajtás és megfelelés érdekében minden társadalmi osztályra és polgárra egyformán hasson, a részrehajlás elkerülése érdekében. Működése nyilvános és humánus legyen, a polgárok megbecsülését elnyerje. A személyi állományra vonatkozóan 24 lovas, 162 gyalogos közcsendőr, 2 koplár, 12 őrmester és 2 hadnagy felállítását kérte élükön egy kapitánnyal akik 6 év szolgálatra felelősek. A jelentkezés feltétel a betöltött 23. életév, de nem több mint 40., mindemellett egészségügyi és fizikai alkalmasság is szükséges feltétel fedhetetlen előélettel társítva. Előnyt élvezzenek azonban az írni és olvasni tudók, továbbá a kiszolgált katonák. A tervezet részletekbe menően tartalmazza a csendőrség állományának tervezett fizetését, hatáskörüket személyekre lebontva, kötelezéseiket, a fegyelmi eljárás menetét.¹⁷ Azért is támogatták már ekkor a csendőrség megszervezését, mert félték, ha egyszer Ráday megbízatásának vége, újra felüti fejét a rablóvilág.¹⁸

Az teljhatalmú irányító tevékenységének nehézsége és annak nem elhanyagolható következményei foglalhatók össze pár sorban Ráday ítélkező tevékenységével kapcsolatban.

Egy korabeli vélemény szerint hiába a sok felakasztott és börtönbezárt betyár, a közbiztonság helyreállta és megnyugtató helyzete, még ez sem tudja megnyugtani a királyi biztos lelkiismeretét: „A hivatalos küldetésemnek már vége...Van egy régi vár a Vág mentében és egy másik régi várkastély a Szamos mellett. Ezt a két várat én töltöttem meg halottakkal. Halottakkal, akik minden reggel fölébrednek, mégsem élnek. Vannak közöttük, kik holtig el vannak temetve. És lehetnek közöttük, akik ártatlanul vannak eltemetve!” – ezeket a sorokat önvalomás szerűen a későbbi barát Jókai Mór fogalmazta meg Ráday tevékenységével kapcsolatban.¹⁹ Jókai „A lélekidomár” című regénye főhőse, Lándory Bertalan alakjában ábrázolta Rádayt, de a már említettekén kívül más írók is megörökítették, mint pl. Tömörkény István.

Jancsó Miklós „Szegénylegények” című filmje is Ráday alakjával és tevékenységével asszociál 1956-ra, a királyi biztos munkásságának pszichológiai síkját emeli ki, illetve be képi világába.

1872 elején megszűnik a királyi biztosság, Ráday politikai ambícióját elégti ki, amikor Arad „színeiben” elfoglalja képviselői helyét a parlamentben.

¹⁶ Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Pécs, „Haladás” nyomda részvénytársaság, 1925. 153-155. p.
http://mtdportal.extra.hu/books/tisza_miksa_magyarorszag_rendorsegenek_tortenete.pdf
(Letöltve: 2017.04.30.)

¹⁷ MOL K 151 I. cs. 1869. 817. sz.

¹⁸ Jung Károly: Egy betyár és üldözője a néphagyományban
http://epa.oszk.hu/01000/01014/00054/pdf/54_083-104.pdf
(Letöltve: 2017.04.30.)

¹⁹Jókai Mór: A szegedi betyárper In: Jókai Mór összes művei, Akadémiai kiadó, Budapest. 1967. 568. p.